

ПОЧАТКОВА ОСВІТА

 <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2025-2-185-193>

 <https://orcid.org/0000-0002-6321-0852>

ЗОРОЧКІНА Тетяна

докторка педагогічних наук, професорка, завідувачка катедри початкової і спеціальної освіти,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
e-mail: zvezdochcina@vu.cdu.edu.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-8946-1449>

ЛИТВИН Інна

кандидатка педагогічних наук, старша викладачка катедри початкової і спеціальної освіти,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
e-mail: in.litvin19@vu.cdu.edu.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-6319-3829>

ЯЦИНА Світлана

кандидатка педагогічних наук, старша викладачка катедри початкової і спеціальної освіти,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
e-mail: svt.yatsina@gmail.com

УДК: 376.091.3:[81'233:796.012.62](045)

ВПЛИВ ФІЗИЧНИХ ВПРАВ НА РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Теоретично обґрунтовано доцільність застосування фізичних вправ у процесі формування мовленнєвої компетентності молодших школярів з особливими освітніми потребами. Розкрито значущість розвитку мовлення в умовах інклюзивного освітнього середовища як одного з пріоритетних напрямів сучасної корекційної педагогіки.

Розглянуто комплексні теоретичні підходи до вивчення взаємозв'язку між руховою активністю та механізмами мовленнєвого розвитку, зокрема на сенсомоторному, нейропсихологічному, нейролінгвістичному та когнітивному рівнях.

Доведено, що фізичні вправи, спрямовані на розвиток координації, рівноваги, дихання, ритму, дрібної та артикуляційної моторики, позитивно впливають на мовленнєву функцію завдяки активації нейропластичних процесів та формуванню нових міжпівкульних зв'язків. Виокремлено категорії вправ, ефективність яких підтверджено в контексті мовленнєвого розвитку: дихальні – для нормалізації мовленнєвого дихання, ритмічні – для покращення просодичної організації мовлення, координаційні – для посилення міжсенсорної інтеграції, артикуляційні ігри – для розвитку мовленнєвої моторики, а також кінезіологічні вправи – як засіб активації мовленнєвих і когнітивних функцій.

Здійснено класифікацію основних мовленнєвих порушень, що трапляються у дітей молодшого шкільного віку (алалія, дизартрія, затримка мовленнєвого розвитку, тяжкі порушення мовлення), з урахуванням чого розглянуто можливості адаптації фізкультурних методик до індивідуальних освітніх потреб. Проаналізовано відмінності між традиційними підходами до фізичного виховання та методиками, спеціально розробленими для дітей з осо-

бливими освітніми потребами, а також визначено потенціал інтеграції логопедичних цілей у зміст фізичної активності.

Доведено доцільність впровадження мультидисциплінарного підходу в побудові корекційно-розвивального середовища, що ґрунтується на міжфаховій співпраці педагогів початкової школи, логопедів, спеціальних педагогів (дефектологів), психологів і спеціалістів з фізичної реабілітації задля комплексного супроводу дитини. Така взаємодія забезпечує цілісне бачення дитини, комплексне планування її індивідуальної траєкторії розвитку та підвищує ефективність мовленнєвої корекції. Узагальнено, що фізичні вправи є не лише чинником фізичного вдосконалення, а й потужним засобом розвитку мовленнєвих, когнітивних і соціокомунікативних навичок у молодших школярів з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: фізичні вправи; мовленнєвий розвиток; молодші школярі; особливі освітні потреби; логопедична робота; комплексна реабілітація.

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси в освіті, зумовлені впровадженням інклюзивного підходу, вимагають переосмислення методологічних основ психофізичного та мовленнєвого розвитку дітей з особливими освітніми потребами (ООП). Однією з актуальних проблем спеціальної та загальної педагогіки є пошук ефективних, науково обґрунтованих засобів мовленнєвої корекції, що одночасно сприятимуть гармонійному фізичному, емоційному та когнітивному розвитку дитини.

З огляду на результати сучасних нейропсихологічних, логопедичних та фізіологічних досліджень, встановлено тісний взаємозв'язок між рівнем розвитку моторики, функціональним станом соматоневральної системи та мовленнєвою активністю. Особливо актуальним цей зв'язок є у молодшому шкільному віці, коли відбувається активне формування міжаналітичних зв'язків у корі головного мозку. Як зазначає А. Лук'яненко, взаємодія моторних і мовленнєвих центрів мозку зумовлює те, що рухова активність виступає не лише фоном, а й необхідною умовою реалізації мовленнєвих процесів (Лук'яненко, 2022). У цьому ж контексті Т. Радько підкреслює, що недостатній рівень тілесної організації дитини, зокрема несформованість моторної сфери, є чинником ризику виникнення мовленнєвих та навчальних труднощів (Радько, 2021).

Фізична активність, зокрема вправи, спрямовані на розвиток координаційних здібностей, дихальної функції, ритмічності, м'язового тону та просторової орієнтації, чинить позитивний вплив на активізацію мовленнєвої продукції. Такий вплив обумовлений стимуляцією префронтальних і моторних зон кори головного мозку, а також покращенням нейропластичних процесів (Лаврін, Кучер & Кучер, 2025).

Іноземні дослідники, зокрема фахівці Німецького спортивного університету м. Кельн (Mulé et al., 2022), наголошують, що мовленнєвий розвиток дитини не є ізольованим процесом, а формується у тісному взаємозв'язку з моторною та когнітивною активністю. Такий підхід свідчить про фундаментальну єдність дії й мовлення як базових механізмів становлення індивідуального досвіду. У межах дослідження, проведеного в Німецькому спортивному університеті в Кельні (Німеччина), було встановлено, що розвиток вербальної продукції у дітей дошкільного віку тісно пов'язаний із рівнем сформованості рухових навичок, показниками фізичної активності та особливостями поведінки у вільний час. Отже, мовлення постає як інтегративний феномен, що виникає на перетині моторної та когнітивної сфер, визначаючи цілісну структуру дитячого розвитку (Mulé et al., 2022).

Проте у сучасному науково-педагогічному дискурсі спостерігається недостатня розробленість системного підходу до інтеграції фізичних вправ у мовленнєво-корекційні програми для дітей з ООП, зокрема в умовах інклюзивного навчального середовища.

Актуальність порушеної проблеми зумовлена тим, що традиційні підходи в корек-

ційній педагогіці здебільшого розглядають фізичний і мовленнєвий розвиток дітей як окремі, ізольовані напрями, не враховуючи в повній мірі їхню біо-психо-соціальну взаємозалежність. У контексті сучасних досліджень у галузі когнітивної нейронауки, прикладної логопедії та нейропсихології (Кіпаренко, 2023; Данілавічюте, 2021) особливої ваги набуває необхідність формування міждисциплінарної моделі корекційно-розвивальної взаємодії. Така модель має ґрунтуватися на синергії фізичного виховання, логопедичної підтримки, нейропсихологічного супроводу та педагогічного керівництва, що забезпечує цілісний підхід до розвитку дитини з особливими освітніми потребами.

У межах цієї парадигми постає необхідність науково обґрунтованого аналізу ефективності використання фізичних вправ як багатокомпонентного інтегративного ресурсу, здатного цілеспрямовано впливати на мовленнєвий розвиток молодших школярів з ООП, з урахуванням особливостей їх сенсомоторної, когнітивної та психо-емоційної сфер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років в українському науково-педагогічному дискурсі спостерігається посилений інтерес до міждисциплінарного підходу щодо впливу фізичних вправ на мовленнєвий розвиток дітей з особливими освітніми потребами (ООП). Така зацікавленість обумовлена не лише практичною актуальністю теми, а й науковими відкриттями у сфері нейропсихології та адаптивної фізичної культури. Особливого значення ця тематика, на думку вітчизняних дослідників, набуває саме в контексті молодшого шкільного віку, який відзначається підвищеною нейропластичністю, сенситивністю до поєднаного впливу рухових і когнітивних стимулів, а також інтенсивним формуванням міжфункціональних нейронних зв'язків (Носко та ін., 2020).

Сучасні наукові дослідження чітко демонструють переваги інтегративного підходу в організації фізичного виховання дітей із порушеннями мовлення. Зокрема, у праці М. Пальчук та Н. Гулюк присвяченій вивченню фізичної підготовленості та мовлення дітей з мовленнєвими розладами, підкреслюється критична важливість цілеспрямованого вдосконалення методик фізкультурно-оздоровчої діяльності в дошкільному віці як засобу підвищення ефективності мовленнєвого розвитку. Авторки обґрунтовують, що систематичне застосування спеціалізованих фізичних вправ сприяє оптимізації моторних функцій та активізує нейрокогнітивні процеси, які становлять

функціональну основу мовленнєвої активності (Пальчук, Гулюк, 2024).

Схожих наукових поглядів дотримуються Т. Круцевич, Н. Гулюк та А. Погасій, обґрунтовуючи у своїх дослідженнях, що включення фізичних вправ до структури корекційно-розвивальної роботи сприяє підвищенню рівня моторної координації, активації когнітивних процесів і формуванню комунікативної компетентності у дітей з мовленнєвими порушеннями. Науковці підкреслюють, що фізична активність, особливо у поєднанні з логопедичними методами, відіграє роль потужного стимулу адаптивної нейропластичності, виступаючи каталізатором перебудови нейронних зв'язків і сприяючи відновленню мовленнєвих функцій (Круцевич, Гулюк & Погасій, 2023). Такий підхід є особливо результативним у рамках логопедичної корекції, оскільки дозволяє активізувати компенсаторні механізми центральної нервової системи та забезпечує комплексну підтримку мовленнєвого розвитку

Зростаючий науковий інтерес до сенсомоторної інтеграції у контексті мовленнєвого розвитку дітей з особливими освітніми потребами знаходить своє відображення у дослідженні А. Микитина, який наголошує на значущості спеціально дібраних фізичних вправ, спрямованих на формування статички, динамічної рівноваги та координаційних навичок. Згідно з авторськими висновками, вдосконалення вестибулярної і пропріоцептивної регуляції через фізичну активність позитивно корелює з підвищенням ефективності мовленнєвої продукції, опосередковано активізуючи мовленнєві механізми шляхом стимуляції міжсенсорних зв'язків (Микитин, 2024).

Комплексний підхід до цього питання також висвітлено у праці Р. Літвінова, А. Могиленка та М. Пожидаєва, де фізичні вправи розглядаються не лише як засіб загального фізичного розвитку, а як структурно значущий компонент індивідуалізованих корекційно-розвивальних маршрутів для дітей з ООП. Автори підкреслюють, що цілеспрямоване використання рухових завдань з урахуванням нейропсихологічного профілю дитини сприяє формуванню сприятливого сенсомоторного фону для реалізації мовленнєвої діяльності, забезпечуючи більш стійку динаміку позитивних змін у мовленнєвій сфері (Літвінов, Могиленко & Пожидаєв, 2024).

Значущим теоретичним внеском у розвиток міждисциплінарного підходу до підтримки дітей з особливими освітніми потребами є концепція Ю. Фурмана, який розглядає адаптивне фізичне виховання не лише як інструмент соматичної реабіліта-

ції, а як багатофункціональний засіб соціалізації, емоційно-психологічної підтримки та мовленнєвої активації. У своїй праці автор ґрунтовно обґрунтовує доцільність використання фізичної активності як інтегративного елементу корекційно-розвивального процесу, підкреслюючи її потенціал у формуванні комунікативної готовності, розвитку мовленнєвої ініціативи та забезпеченні успішної інклюзії. Таким чином, фізичне виховання в трактуванні Ю. Фурмана набуває статусу ключового компонента комплексного супроводу дитини з ООП, що поєднує біопсихосоціальні аспекти її розвитку (Фурман, 2012).

Особливу наукову цінність становлять результати дослідницької групи при Бостонському університеті, яка здійснює глибоке вивчення акустичних характеристик мовлення дітей з розладами аутистичного спектра у зв'язку з рівнем їхньої фізичної активності. Здійснені емпіричні спостереження й нейрофізіологічні вимірювання підтверджують гіпотезу про функціональну інтеграцію рухової та мовленнєвої систем у нейрональних процесах. Дослідники наголошують, що фізична активність, зокрема ритмічні та координаційні вправи, здатна модулювати акустичні параметри мовлення (інтонацію, темп, частотний спектр), активуючи відповідні нейромережі, відповідальні за мовленнєву продукцію. Такі висновки відкривають нові перспективи для практики корекційної педагогіки, зокрема в напрямі розроблення інтегративних програм, які поєднують рухові й мовленнєві інтервенції для дітей з порушеннями спектра аутизму (Xu et al., 2023).

Таким чином, узагальнення результатів сучасних українських і зарубіжних досліджень засвідчує формування оновленої наукової парадигми, в межах якої фізичні вправи розглядаються не лише як засіб загальнооздоровчого впливу, а як ефективний терапевтично-корекційний інструмент у роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями. Їх застосування сприяє активації мовленнєвих процесів через удосконалення сенсомоторної координації, стимуляцію нейропсихологічних механізмів і стабілізацію емоційно-вольової сфери.

Показовим є також позитивний вплив фізичної активності на формування міжфункціональних нейронних зв'язків, що забезпечують інтеграцію моторних і мовленнєвих функцій. Разом із тим, необхідність подальших комплексних теоретико-емпіричних досліджень залишається актуальною для розроблення ефективних моделей інтеграції рухової активності в логопедичну практику, з урахуванням індивідуальних потреб дітей та специфіки інклюзивного освітнього середовища.

Мета статті – дослідити вплив фізичних вправ на мовленнєвий розвиток дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами та обґрунтувати можливість інтеграції фізичної активності в логопедичний супровід.

Виклад основного матеріалу. Дослідження впливу фізичних вправ на мовленнєвий розвиток молодших школярів з особливими освітніми потребами базується на сучасних уявленнях про тісний взаємозв'язок між моторною активністю, нейропсихологічними процесами та формуванням мовлення. Інтеграція цілеспрямованих рухових вправ у корекційно-розвивальний процес сприяє активації сенсомоторних зон кори головного мозку, розвитку координації, дихального контролю та артикуляційної моторики. Усе це створює умови для підвищення ефективності мовленнєвої терапії, особливо в умовах інклюзивного навчального середовища.

Слід зазначити, що мовленнєва компетентність розглядається не лише як ключовий показник сформованості навчально-пізнавальної діяльності, а й як базова умова успішної соціалізації та інтеграції дитини в освітнє й соціокультурне середовище. У дітей із мовленнєвими порушеннями цей компонент зазвичай формується із затримкою або в уповільненому темпі, що зумовлює потребу в комплексній багаторівневій корекційно-розвивальній підтримці. Одним із перспективних напрямів такої підтримки є інтеграція фізичних вправ у логопедичні програми, що дозволяє реалізувати принцип сенсомоторного та нейропсихологічного стимулювання мовленнєвого розвитку.

Як доводить С. Тесленко, логоритміка – як інтегрована технологія, що поєднує ритмічні рухи, дихальні вправи та мовленнєві завдання – сприяє формуванню слухорухових координацій, покращенню звуковимови й загальному підвищенню мовленнєвої активності. Таке цілеспрямоване залучення фізичних вправ у корекційний процес активізує сенсомоторні зони кори головного мозку, сприяє розвитку координації, дихального контролю та артикуляційної моторики, що, у свою чергу, забезпечує зростання ефективності мовленнєвої терапії в умовах інклюзивного освітнього середовища (Тесленко, 2022).

М. Омельченко, В. Кордонєць та Н. Юдіна переконливо демонструють ефективність інтеграції фізичних вправ, зокрема на розтягування, утримання рівноваги та просторової орієнтацію, у поєднанні з фонетичними й граматичними завданнями у корекційно-розвивальній роботі з дітьми. Наприклад, у процесі виконання вправи на

балансування дитина одночасно вимовляє окремі звуки або складає прості речення, що сприяє зниженню мовленнєвого напруження, нормалізації дихального ритму та розвитку артикуляційної моторики (Омельченко, Кордонєць & Юдіна, 2021).

Подібну ідею підтримує й П. Копосов, який акцентує на доцільності залучення фізичної активності до мовленнєвої корекції, оскільки вона стимулює інтегративну діяльність кори головного мозку. Така взаємодія активує міжфункціональні нейронні зв'язки, що забезпечують узгоджену роботу мовленнєвих структур, сприяючи водночас підвищенню загального рівня мовленнєвої готовності дитини до навчальної діяльності та продуктивної комунікативної взаємодії (Копосов, 2021).

У стислому, концептуально узагальненому вигляді можна стверджувати, що інтеграція фізичних вправ у логопедичну роботу з молодшими школярами з особливими освітніми потребами сприяє активації мовленнєвих центрів головного мозку, розвитку координації рухів, дихання та артикуляційної моторики. Це підвищує ефективність мовленнєвої терапії та полегшує соціалізацію дітей в інклюзивному середовищі. Серед усього спектра фізичних вправ особливою цінністю становлять вправи на рівновагу, розтягування, дихальну регуляцію та стимуляцію дрібної моторики, які активують міжпівкульну взаємодію та мовленнєво-релевантні зони кори головного мозку, створюючи нейрофізіологічне підґрунтя для формування мовленнєвої компетентності.

Зазначені змістові лінії формують концептуальну основу мовленнєво-орієнтованих фізичних практик, які науково й методично структуровано за кількома ключовими категоріями, кожна з яких виконує важливу функцію у стимулюванні мовленнєвого розвитку. *Дихальні вправи* сприяють нормалізації мовленнєвого дихання, формують контрольований видих і стабілізують ритм дихального циклу, створюючи передумови для правильної фонації, інтонаційної виразності та емоційної насиченості мовлення. *Ритмічні вправи* розвивають внутрішній мовленнєвий темп, формують відчуття ритму, покращують просодичну організацію висловлювань, а ритм, у свою чергу, виступає універсальним інтегратором, що узгоджує рухову та мовленнєву активність. *Координаційні вправи* активізують міжсенсорну інтеграцію (зорову, вестибулярну, пропріоцептивну), що позитивно впливає на формування просторової структури мовлення, його логіки та цілісності. *Артикуляційні вправи* й ігри забезпечують розвиток точних і скоординованих рухів органів арти-

куляції – язика, губ, м'якого піднебіння – що сприяє формуванню чіткої звуковимови, плавності та виразності мовлення. Завершальну групу становлять *кінезіологічні вправи*, які поєднують симетричні й асиметричні рухи, стимулюючи міжпівкульну взаємодію, та водночас активізують базові когнітивні процеси – мовленнєве планування, увагу, пам'ять і мислення – що є необхідною умовою ефективною мовленнєвої діяльності. Така цілісна система фізичних вправ створює сприятливе нейрофізіологічне підґрунтя для розвитку мовленнєвої компетентності молодших школярів, особливо в умовах корекційно-розвивального супроводу.

Як зазначають українські науковці (Чеботарьова та ін., 2020), впровадження кінезіологічного підходу в освітньо-корекційну практику вимагає поетапної організації навчання – від простих рухових дій до складних координаційних вправ, інтегрованих із когнітивним навантаженням. Така послідовність сприяє формуванню моторної організації, розвитку саморегуляції, концентрації уваги та цілеспрямованості. Особливо ефективними є вправи з музичним супроводом, які активізують мовленнєво-рухову координацію, знижують тривожність і підвищують мотивацію до навчання.

Серед ефективних кінезіологічних технік вирізняються: «Ліхтарики-зірочки», «Кільця», «Кулак – ребро – долоня», «Горизонтальні вісімки», «Поплескали – погладили» та інші. Ці вправи стимулюють міжпівкульну взаємодію та активізують мовленнєво-релевантні зони кори головного мозку, зокрема префронтальну кору, що відповідає за когнітивну регуляцію. Як підтверджено у дослідженнях (Бабяк та ін., 2019), кінезіологічна активність позитивно впливає на розвиток мовлення, когнітивних функцій і соціокомунікативних умінь молодших школярів з особливими освітніми потребами.

У цьому контексті особливо показово, що фізичні вправи, інтегровані в корекційно-розвивальні програми, виступають базовим інструментом мовленнєвої терапії: вони сприяють формуванню мовленнєвої компетентності, розвитку когнітивної гнучкості та ефективній соціалізації дитини в умовах інклюзивного навчання.

Варто акцентувати, що в межах сучасної логопедичної практики виокремлюють кілька провідних форм мовленнєвих порушень у молодших школярів, кожна з яких характеризується специфічними нейропсихологічними проявами та потребує індивідуалізованого корекційно-розвивального підходу. У цьому контексті фізичні вправи набувають терапевтичного значення, ви-

ступаючи ефективним засобом сенсомоторної стимуляції, розвитку моторних навичок і когнітивної активації, що підсилює загальну результативність логопедичного втручання.

З урахуванням специфіки мовленнєвих порушень у дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами, фізичні вправи можуть виступати не лише засобом загального фізичного розвитку, а й важливим інструментом корекційно-розвивального впливу на мовленнєві функції. У сучасній корекційній педагогіці доведено, що тісний зв'язок між руховою і мовленнєвою активністю зумовлює ефективність використання фізичних вправ, спрямованих на стимуляцію моторної, сенсомоторної та когнітивно-мовленнєвої сфер.

З метою поглибленого розуміння специфіки мовленнєвих порушень доцільно проаналізувати характерні особливості основних їх видів. Зокрема у випадках моторної алаїї основним завданням фізичних вправ є стимуляція розвитку загальної та дрібної моторики, яка формує нейрофізіологічний фундамент для активації мовленнєвої функції. Особливо ефективними виявляються вправи з предметами, що потребують точного координування рухів (м'ячі, шнурівки, координаційні драбини), а також впровадження кінезіологічних патернів, спрямованих на активізацію міжпівкульної взаємодії мозку. Такі вправи сприяють формуванню нових нейронних зв'язків, необхідних для запуску мовленнєвої продукції.

У разі дизартричних розладів корекційно-розвивальна робота з використанням фізичних вправ орієнтована переважно на розвиток дихальної витривалості, регуляцію фаз дихання, ритмічну узгодженість рухів і формування артикуляційної моторики. Особливо ефективним є впровадження комплексу дихальних вправ, які інтегруються з динамічним мовленнєвим супроводом і логоритмічними компонентами. Такий підхід сприяє оптимізації функціонального дихання, формуванню навичок регульованого видиху та активізації мовленнєво-рухової координації, що є критично важливими для забезпечення чіткої артикуляції, темпо-ритмічної організації та просодичної виразності мовлення.

Для дітей із затримкою мовленнєвого розвитку (ЗМР) ефективним є впровадження вправ, що стимулюють психомоторну активність, формують просторову орієнтацію та ритмічну структуру рухів. Фізкультурно-ігрові заняття з використанням сенсорних доріжок, вправ на рівновагу, рухливих ігор із просторовими командами позитивно впливають на мовленнєву ініці-

ацію та розуміння інструкцій, одночасно забезпечуючи розвиток моторної планувальної функції.

У випадках тяжких мовленнєвих порушень доцільним є застосування індивідуалізованих програм фізичної активності, що включають адаптивну рухову діяльність, логопедичний супровід і елементи альтернативної комунікації. Така модель передбачає поетапне ускладнення моторних дій у поєднанні з мовленнєвими командами, використання музикотерапії, логоритмічної гімнастики та невербальних засобів взаємодії, що сприяють формуванню елементарних комунікативних стратегій.

Отже, фізичні вправи, диференційовано підібрані відповідно до типу мовленнєвого порушення, рівня психофізичного розвитку та освітніх потреб дитини, виступають важливою складовою системи логопедичної підтримки. Їх інтеграція в мультикомпонентні програми корекційно-розвивального спрямування дозволяє досягти синергії між фізичним, мовленнєвим і психоемоційним розвитком молодших школярів із порушеннями мовлення, створюючи умови для їх успішної соціалізації та включення в освітнє середовище.

Попри визнання значущості фізичної активності для розвитку дитини, слід акцентувати увагу на тому, що традиційні програми фізичного виховання, які реалізуються в закладах загальної середньої освіти, мають переважно загальнорозвивальне спрямування і не завжди відповідають потребам дітей із порушеннями мовлення. Основна мета таких програм полягає в розвитку базових фізичних якостей – сили, витривалості, швидкості, гнучкості та координаційних здібностей, а також у формуванні навичок здоров'язбережувальної поведінки та мотивації до активного способу життя.

Однак у більшості випадків ці програми не враховують індивідуальних психофізіологічних особливостей учнів, зокрема дітей із мовленнєвими, когнітивними або сенсомоторними порушеннями. Відсутність у їх змісті спеціально орієнтованих корекційно-розвиткових компонентів істотно обмежує ефективність фізичного виховання в умовах інклюзивного чи спеціального освітнього середовища, що передбачає диференційованій, адаптивній та комплексній підхід.

У зазначеному контексті завдання фізичного виховання суттєво ускладнюється та набуває багатовимірною характеру: воно має не лише забезпечувати соматичне здоров'я, але й сприяти гармонійному фізичному, мовленнєвому, емоційному та соціальному розвитку дитини з урахуванням її

освітніх можливостей, емоційного статусу та потреб у соціалізації.

На противагу цьому, адаптивні фізкультурно-оздоровчі програми, призначені для дітей з особливими освітніми потребами (ООП), розробляються з урахуванням ключових принципів спеціальної педагогіки: індивідуалізації педагогічного впливу, поетапності формування рухових умінь, системності корекційної роботи та міждисциплінарної інтеграції.

Ці програми передбачають гнучке структурування змісту, методів і форм фізичного виховання відповідно до рівня психофізичного розвитку дитини, типу функціональних обмежень, мотиваційної готовності та навчального потенціалу. Їх фундаментальною характеристикою є корекційна спрямованість, яка реалізується через цілеспрямоване використання комплексу рухових, дихальних, ритмічних і релаксаційних вправ, націлених на подолання порушень психомоторного, мовленнєвого й когнітивного характеру.

Варто підкреслити, що ефективність таких програм значною мірою залежить від якісної міжфахової взаємодії, яка передбачає тісну співпрацю вчителів фізичної культури, логопедів, дефектологів, психологів і фахівців із фізичної реабілітації в межах єдиного корекційно-освітнього простору.

Комплексне впровадження логоритміки, елементів сенсорної інтеграції, ігрової терапії та нейропсихологічних практик сприяє не лише покращенню фізичного стану дітей з ООП, а й активізації мовленнєвої діяльності, розвитку когнітивної гнучкості та стабілізації психоемоційного стану.

Таким чином, адаптовані фізкультурні практики слід розглядати як багатофункціональний інструмент, що забезпечує не лише підтримку соматичного здоров'я, а й виступає ефективним засобом мовленнєвої, когнітивної та соціально-комунікативної корекції в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Окремої уваги заслуговує положення, згідно з яким сучасна парадигма інклюзивного освітнього процесу орієнтує педагогічну спільноту на переосмислення фрагментарних і розрізнених підходів на користь цілісної, системно організованої моделі психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами (ООП).

У цьому контексті, як справедливо зазначають В. Апхутіна, У. Авраменко та Т. Соловійова, ключового значення набуває мультидисциплінарний підхід, який передбачає скоординовану міжфахову взаємодію вчителів початкової школи, логопедів, спеціальних педагогів, практичних психологів

і фахівців з фізичної реабілітації (Апухтіна, Авраменко & Соловійова, 2023).

Запровадження такої моделі професійної взаємодії забезпечує цілісність, послідовність і скоординованість корекційно-розвиткових впливів, підвищує результативність освітнього процесу та створює умови для всебічного розвитку, ефективної соціалізації й академічної успішності дитини з ООП.

Міждисциплінарна форма співпраці виступає системоутворювальним чинником реалізації комплексного підходу в інклюзивному освітньому середовищі. Вона об'єднує зусилля фахівців різних профілів для формування індивідуально орієнтованого простору підтримки, адаптованого до унікальних потреб кожної дитини. Така взаємодія дає змогу забезпечити цілісне планування та реалізацію індивідуальної освітньої траєкторії, що охоплює когнітивний, мовленнєвий, емоційно-вольовий, моторний і соціальний аспекти розвитку.

У цьому процесі особливу роль відіграє вчитель фізичної культури, діяльність якого спрямована не лише на розвиток рухових навичок (координації, витривалості, гнучкості), а й на стабілізацію психоемоційного стану дитини, що створює сприятливий фон для логопедичного, психологічного та педагогічного впливу. Саме у тісній взаємодії з іншими фахівцями формується єдиний, скоординований простір психолого-педагогічного супроводу.

Завдяки такому цілісному підходу підвищується ефективність корекційної роботи, реалізується принцип персоналізації освітньої підтримки та забезпечується позитивна динаміка мовленнєвого розвитку.

Отже, мультидисциплінарна співпраця є не лише доцільною, а й необхідною умовою якісної інклюзивної освіти, яка сприяє ранньому виявленню освітніх труднощів, своєчасному втручанню та гнучкому коригуванню індивідуального маршруту розвитку кожної дитини.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У концентрованій, зручній для сприйняття формі можна підсумувати, що фізичні вправи є не лише засобом фізичного вдосконалення, а й важливим чинником мовленнєвого, когнітивного та соціокомунікативного розвитку молодших школярів з особливими освітніми потребами. Рухова активність активізує роботу центральної нервової системи, посилює міжпівкульну взаємодію, що має ключове значення для формування мовленнєвих функцій.

Завдяки позитивному впливу на сенсомоторну сферу, дихальну функцію, артикуляційний апарат і дрібну моторику, фізичні

вправи створюють сприятливі нейрофізіологічні передумови для мовленнєвого розвитку. Особливо ефективними є комплексні програми, які поєднують логопедичну ритміку, ритмічно-рухові вправи, ігрові методики та елементи сенсорної інтеграції. Такі підходи сприяють покращенню артикуляційної моторики, темпо-ритмічної організації мовлення, розвитку зв'язного мовлення, формуванню граматичних структур і розширенню словникового запасу.

Крім того, фізична активність позитивно впливає на емоційно-вольову сферу дітей: знижує рівень тривожності, стабілізує психоемоційний стан, підвищує самооцінку та мотивацію до мовленнєвої й навчальної діяльності. Також рухова активність виступає важливим чинником соціалізації, створюючи додаткові можливості для комунікації з однолітками та дорослими.

Не менш важливим аспектом є усвідомлення того, що ефективність впровадження фізичних вправ у процес мовленнєвої корекції значною мірою залежить від мультидисциплінарного підходу, який передбачає узгоджену діяльність логопеда, вчителя, психолога, спеціального педагога та фахівця з фізичної реабілітації. Така взаємодія забезпечує індивідуалізацію освітнього маршруту дитини з урахуванням її мовленнєвих, моторних, когнітивних та емоційних потреб.

Отже, фізичні вправи мають розглядатися як обов'язковий компонент комплексної корекційно-розвивальної роботи, спрямованої на гармонійний розвиток дітей з особливими освітніми потребами. Їх поєднання з логопедичними, психолого-педагогічними та освітніми заходами забезпечує системність, цілісність і результативність мовленнєвого розвитку в умовах інклюзивного навчального середовища.

Перспективи подальших досліджень передбачають комплексне вивчення впливу кінезіологічних вправ на процес формування мовленнєвих навичок у молодших школярів з особливими освітніми потребами.

Список бібліографічних посилань

- Mulé et al., 2022 – Mulé, D., Jeger, I., Dötsch, J., Breido, F., Ferrari, N., & Joisten, C. (2022). Correlation between language development and motor skills, physical activity, and leisure time behaviour in preschool-aged children. *Children*, 9(3): 431. Doi: <https://doi.org/10.3390/children9030431>.
- Xu et al., 2023 – Xu, A., Hebbar, R., Lahiri, R., Feng, T., Butler, L., Shen, L., Tager-Flusberg, H., & Narayanan, S. (2023). Understanding spoken language development of children with ASD using pre-trained speech embeddings [Preprint]. arXiv. Doi: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2305.14117>.
- Апухтіна, Авраменко & Соловійова, 2023 – Апухтіна, В.В., Авраменко, У.В., & Соловійова, Т.Г. (2023). Підготовка майбутніх логопедів до формування у

- батьків навички використання засобів підтримувальної комунікації (на прикладі класів, де навчаються учні із закінченням). *Педагогічні науки: теорія та практика*, 4: 45–51. Doi: <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2023-4-07>.
- Бабяк та ін. 2019 – Бабяк О.О., Баташева Н.І., Душка А.Л., Недозим Н.В., Орлов О.В., Прохоренко Л.І. (2019) Стандартизація навчання школярів з порушеннями когнітивного розвитку: навч.-метод. посібн. / за ред. В. В. Засенка, Л. І. Прохоренко. Київ: Наша друкарня, 2019. 332 с.
- Данілавічюте, 2021 – Данілавічюте Е.А. (2021). Інноваційна концепція визначення функціонально-мовленнєвих освітніх труднощів у осіб з особливими потребами. *Діти з особливими потребами: від рівних прав – до рівних можливостей*: матеріали VII Міжнар. конгр. зі спец. педагогіки та психології (с. 47–55). Київ. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/728928/1/D1%т-47-55.pdf>.
- Кіпаренко, О.Л. (2023). Особливості розвитку вищих психічних функцій у дітей з труднощами навчання: дис. ... доктора філософії за спец. 053 «Психологія». Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. 206 с.
- Копосов, 2021 – Копосов П.Г. (2021). Нова українська школа: дидактичні особливості організації навчально-ігрової діяльності учнів 1-2 класів: навч.-метод. посібн. Харків: Вид-во «Фабула». 160 с.
- Круцевич, Гулюк & Погасій, 2023 – Круцевич, Т.Ю., Гулюк, Н.О., Погасій, Л.І. (2023). Вплив адаптивного фізичного виховання на розвиток дітей із затримкою мовлення в дошкільному навчальному закладі. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15*, 5(164): 85–90. Doi: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.5\(164\).19](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.5(164).19).
- Лаврін, Кучер & Кучер, 2025 – Лаврін, Г.З., Кучер, А.І., Кучер, О. І. (2025). Вплив фізичних навантажень на біохімічні процеси в організмі людини. *Проблеми і перспективи розвитку спортивних ігор та однокласників у закладах вищої освіти*: Збірник статей XXI міжнародної наукової конференції (7 лютого 2025 р., Харків) URL: <https://journals.urau.ua/pprsievznz/issue/view/18889>.
- Літвінов, Могиленко & Пожидаєв, 2024 – Літвінов, Р., Могиленко, А., Пожидаєв, М. (2024). Особливості фізичного та психічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами (ООП). *UNIVERSUM*, 14: 440–446. Вилучено з URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1413>.
- Лук'яненко, 2022 – Лук'яненко, А. (2022). Нейропсихологічні механізми порушень мовлення органічного генезу у дітей. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*, 1(20): 91–106. Doi: <https://doi.org/10.33189/epsn.v1i20.205>.
- Микитин, 2024 – Микитин, Л.М. (2024). Вплив фізичних вправ на показники рівноваги дітей 10–12 років з особливими освітніми потребами. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15*, 11(184): 25. Doi: [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.11\(184\).25](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.11(184).25).
- Носко та ін., 2020 – Носко, М.О., Носко, Ю.М., Лазаренко, М.Г., Жула, В.П., Могиляний, Ф.В., Філоненко, О.А. (2020). *Руховий розвиток школярів різних вікових груп* (наукове видання / за наук. ред. М.О. Носка). Чернівці. 408 с.
- Омельченко, Кордонєць & Юдіна, 2021 – Омельченко, М.С., Кордонєць, В.В., Юдіна, Н.М. (2021). Особливості застосування засобів логопедичної ритміки в корекційно-педагогічній роботі з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 78: 64–67. Doi: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.78.10>.
- Пальчук, Гулюк, 2024 – Пальчук, М., Гулюк, Н. (2024). Діагностика фізичної підготовленості та мовлення дітей 5–6 років з порушенням мовленнєвого розвитку в освітньому процесі в закладах дошкільної освіти. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*, 29(1): 21–27. Doi: <https://doi.org/10.32626/2309-8082>.
- Радько, 2021 – Радько, Т.М. (2021). Нейропсихологічний підхід у корекції мовлення дітей з тяжкими порушеннями мовлення. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців*, 9(2): 263–268. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/11155>.
- Тесленко, 2022 – Тесленко, С. (2022). Використання логоритміки у корекційній роботі з дітьми з порушенням звуковимови. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1(1): 130–135. Doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.1.21>.
- Фурман, 2012 – Фурман, Ю. (2012). Рухова активність та формування здорового способу життя для осіб з особливими потребами в процесі адаптивного фізичного виховання. *Молодіжний науковий вісник. Серія: Фізичне виховання і спорт*, 7: 100–103.
- Чеботарьова та ін., 2020 – Чеботарьова, О.В., Блеч, Г.О., Гладченко, І.В., Бобренко, І.В., Мякушко, О.І., Сухина, І.В., & Трикоз, С.В. (2020). Корекційно-розвивальні технології навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку: навч.-метод. посібн. / за наук. ред. О.В. Чеботарьової, О.І. Мякушко. Київ: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України. 558 с.

References

- Mulé, D., Jeger, I., Dötsch, J., Breido, F., Ferrari, N., & Joisten, C. (2022). Correlation between language development and motor skills, physical activity, and leisure-time behaviour in preschool-aged children. *Children*, 9(3): 431. Doi: <https://doi.org/10.3390/children9030431>.
- Xu, A., Hebbard, R., Lahiri, R., Feng, T., Butler, L., Shen, L., Tager-Flusberg, H., & Narayanan, S. (2023). Understanding spoken language development of children with ASD using pre-trained speech embeddings [Preprint]. *arXiv*. Doi: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2305.14117>.
- Arukhtina, V.V., Avramenko, U.V., Soloviova, T.H. (2023). Training future speech therapists to help parents use augmentative and alternative communication tools (based on classes with children who stutter). *Pedagogical Sciences: Theory and Practice*, 4: 45–51. Doi: <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2023-4-07> [in Ukr.].
- Babyak, O.O., Batasheva, N.I., Dushka, A.L., Nedozim, N.V., Orlov, O.V., Prokhorenko, L.I. (2019). Standardization of education of pupils with cognitive development disorders: educational and methodological manual (edited by V.V. Zasenka & L.I. Prokhorenko). Kyiv: Nasha drukarnia [in Ukr.].
- Danilavičiūtė, E.A. (2021). Innovative concept for determining functional-linguistic educational difficulties in persons with special needs. In *Children with special needs: from equal rights to equal opportunities: Proceedings of the 7th International Congress on Special Pedagogy and Psychology* (pp. 47–55). Kyiv. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/728928/1/D1%т-47-55.pdf> [in Ukr.].
- Kiparenko, O.L. (2023). Peculiarities of the development of higher mental functions in children with learning disabilities: Theses Ph.D Dissertation in specialty 053 "Psychology". Odessa: Odessa National University named after I.I. Mechnikov. 206 p.
- Koposov, P.H. (2021). New Ukrainian School: Didactic features of organizing learning-play activities for grades 1–2: educational and methodological manual. Kharkiv: Fabula. 160 p. [in Ukr.].

- Krutsevych, T.Yu., Hulyuk, N.O., & Pohasii, L.I. (2023). Influence of adaptive physical education on the development of children with speech delay in preschool institutions. *Scientific Journal of State University of Physical Education and Sports of Ukraine. Series 15*, 5(164): 85–90. Doi: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.5\(164\).19](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.5(164).19) [in Ukr.].
- Lavrin, H.Z., Kucher, A.I., & Kucher, O.I. (2025). Influence of physical load on biochemical processes in the human body. In *Problems and Perspectives of Sport Games and Martial Arts Development in Higher Education* (Proceedings of the XXI Int'l Scientific Conference, February 7, 2025, Kharkiv). URL: <https://journals.urau.ua/pprsievnz/issue/view/18889> [in Ukr.].
- Litvinov, R., Mohylenko, A., & Pozhidaiev, M. (2024). Features of physical and mental development of children with special educational needs (SEN). *UNIVERSUM*, 14: 440–446. URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1413> [in Ukr.].
- Lukianenko, A. (2022). Neuropsycholinguistic mechanisms of organic speech disorders in children. *Education for Persons with Special Needs: Paths to Development*, 1(20): 91–106. Doi: <https://doi.org/10.33189/epsn.v1i20.205> [in Ukr.].
- Mykytyn, L.M. (2024). Effect of physical exercises on balance indicators in 10–12-year-old children with SEN. *Scientific Journal of State University of Physical Education and Sports of Ukraine. Series 15*, 11(184): 25. Doi: [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.11\(184\).25](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.11(184).25) [in Ukr.].
- Nosko, M.O., Nosko, Yu.M., Lazarenko, M.H., Zhula, V.P., Mohylnyi, F.V., Filonenko, O.A. (2020). *Motor development of schoolchildren of different age groups* (edited by M. O. Nosko). Chernihiv: [Publisher]. 408 pp. [in Ukr.].
- Omelchenko, M.S., Kordonts, V.V., Yudina, N.M. (2021). Features of using logorhythms in correctional-pedagogical work with older preschool and younger school-age children with intellectual disability. *Pedagogy of Developing a Creative Personality in Higher and General Education Schools*, 78: 64–67. Doi: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.78.10> [in Ukr.].
- Palchuk, M., & Hulyuk, N. (2024). Diagnosis of physical fitness and speech in 5–6-year-old children with speech development disorders in preschool educational institutions. *Journal of Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko. Physical education, sport and human health*, 29(1): 21–27. Doi: <https://doi.org/10.32626/2309-8082> [in Ukr.].
- Radko, T. M. (2021). Neuropsychological approach in speech correction of children with severe speech disorders. *Correctional and Inclusive Education through the Eyes of Young Scientists*, 9(2): 263–268. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/11155> [in Ukr.].
- Teslenko, S. (2022). Use of logorhythms in corrective work with children with pronunciation disorders. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 1(1): 130–135. Doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.1.21> [in Ukr.].
- Furman, Yu. (2012). Physical activity and formation of a healthy lifestyle for persons with special needs in adaptive physical education. *Youth Scientific Bulletin. Series: Physical Education and Sports*, 7: 100–103 [in Ukr.].
- Chebatariova, O.V., Blech, H.O., Hladchenko, I.V., Bobrenko, I.V., Myakushko, O.I., Sukhina, I.V., Trykoz, S.V. (2020). *Correctional-developmental technologies for teaching children with complex developmental disorders: educational-methodological manual* (edited by O.V. Chebotariova & O.I. Myakushko). Kyiv: ISPE M. Yarmachenko NAPS of Ukraine. 558 pp. [in Ukr.].

ZOROCHKINA Tetiana

Doctor Sciences of Pedagogy, Professor, Head at the Department of Primary and Special Education, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

LYTVYN Inna

Ph.D in Pedagogy, Assistant Professor at the Department of Primary and Special Education, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

YATSYNA Svitlana

Ph.D in Pedagogy, Assistant Professor at the Department of Primary and Special Education, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

THE IMPACT OF PHYSICAL EXERCISES ON SPEECH DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Summary. Theoretical justification is provided for the use of physical exercises in the process of developing speech competence in primary school children with special educational needs. The importance of speech development in an inclusive educational environment is revealed as one of the key areas in modern corrective pedagogy.

Comprehensive theoretical approaches to the study of the relationship between motor activity and mechanisms of speech development are explored, particularly at the sensorimotor, neuropsychological, neurolinguistic, and cognitive levels. It is proven that physical exercises aimed at developing coordination, balance, breathing, rhythm, fine and articulatory motor skills have a positive impact on speech function by activating neuroplastic processes and forming new interhemispheric connections.

Categories of exercises whose effectiveness has been confirmed in the context of speech development are identified: breathing exercises – to normalize speech respiration; rhythmic exercises – to improve prosodic aspects of speech; coordination exercises – to enhance multisensory integration; articulatory games – to develop speech motor skills; kinesiological exercises – as a means of activating both speech and cognitive functions.

A classification of major speech disorders found in primary school children (such as alalia, dysarthria, delayed speech development, and severe speech impairments) is provided. Based on this, possibilities for adapt-

ing physical education methods to individual learning needs are examined. Differences between traditional physical education approaches and methods specifically developed for children with special educational needs are analyzed, and the potential for integrating speech therapy goals into the content of physical activity is outlined.

The relevance of implementing a multidisciplinary approach to the construction of a corrective and developmental environment is substantiated. This approach relies on collaboration among primary school teachers, speech and language therapists, special education teachers (defectologists), psychologists, and physical rehabilitation specialists to ensure comprehensive child support. Such collaboration allows for a holistic view of the child, coordinated planning of an individual development trajectory, and increased effectiveness of speech correction.

In conclusion, it is emphasized that physical exercises serve not only as a means of physical development but also as a powerful tool for enhancing speech, cognitive, and sociocommunicative skills in primary school children with special educational needs.

Keywords: physical exercises; speech development; primary school children; special educational needs; speech therapy; comprehensive rehabilitation.

Одержано редакцією 11.06.2025
Прийнято до публікації 23.06.2025